

art-sanat

Araştırma Makalesi | Research Article

Edirne Eski Cami’de Cumhuriyet Dönemi Koruma ve Onarım Süreci Çalışmaları

Studies on the Conservation and Repair Process of the Old Mosque in Edirne During the Republican Period

Tülay Canitez¹

¹ Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Edirne, Türkiye

Öz

Osmanlı Dönemi’nde kentler dinî ve ticari nitelikli merkezlerin etrafında gelişmiş, erken dönemde dinî merkezleri ulu camiler oluşturmuştur. 15. yüzyılın başında ibadete açılan Eski Cami, çok ayaklı ve çok kubbeli planıyla Edirne’nin ulu camisi olarak inşa edilmiştir. Edirne’nin Türk şehri olma sürecinde Eski Cami ve camiye gelir sağlamak amacıyla inşa edilen bedesten, kentin dinî ve ticari merkezini oluşturmuş; kent, bu merkezler etrafında gelişmiştir. Nitekim Eski Cami’den sonra inşa edilen Üç Şerefeli Cami ve Selimiye Camii gibi yapılar, Edirne’nin simgesi hâline gelmiş, bunların yanı sıra medreseler, kapanlar, hanlar, hamamlar ve kervansaraylar da bu caminin yakınında konumlandırılmıştır. Edirne’nin kentsel gelişiminde etkili olan ve ulu camilerin sayılı örneklerinden birini teşkil eden Eski Cami, kentte meydana gelen yangın, deprem ve savaşlardan olumsuz etkilenmiş, farklı dönemlerde gerçekleştirilen onarımlar sayesinde günümüze ulaşmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Eski Cami’nin Osmanlı Dönemi’nden günümüze kadar geçirdiği onarım ve restorasyon uygulamalarını kronolojik ve analitik bir yaklaşımla incelemek; bu müdahaleleri çağdaş koruma kuramı ve uluslararası koruma ilkeleri bağlamında değerlendirmek ve yapının güncel koruma sorunlarını bilimsel bir perspektifle ortaya koymaktır. Çalışmada alan yazını taraması yapılmış, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşiv belgeleri incelenmiş; son yıllarda yapılan restorasyon uygulamaları yerinde gözlemlenmiş ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Çalışma kapsamında yapının tarihçesi ve mimari özellikleri tanımlanmış, bozulma ve onarımlar tarihî süreç içerisinde ele alınmış ve Türkiye’deki koruma anlayışının değişimi ile gelişimi Eski Cami örneği üzerinden değerlendirilmiştir.

Abstract

During the Ottoman period, cities developed around religious and commercial centers, and in the early period, these religious centers were formed by great mosques (ulu cami). Opened for worship at the beginning of the 15th century, the Old Mosque (Eski Cami) was constructed as the great mosque of Edirne with its multi-support and multi-domed plan. In the process of Edirne becoming a Turkish city, the Old Mosque and the bedesten built to generate income for the mosque constituted the religious and commercial core of the city, and urban development took shape around these centers. Indeed, structures such as the Üç Şerefeli Mosque and the Selimiye Mosque, which were built after the Old Mosque, became symbols of Edirne. In addition, madrasas, marketplaces, inns, baths, and caravanserais were also located in close proximity to this mosque. As one of the rare examples of great mosques and a significant element in the urban development of Edirne, the Old Mosque was adversely affected by fires, earthquakes, and wars that occurred in the city, and it has survived to the present day through various repairs carried out in different periods.

This study aims to present the restoration interventions carried out on the Old Mosque from the Ottoman period to this day. Within the scope of the research, a review of the relevant literature was conducted; archival documents from the Edirne Regional Directorate of Foundations and the Edirne Regional Council for the Conservation of Cultural Heritage were examined; and recent restoration practices were documented through on-site observations

“ Atf | Citation: Canitez, Tülay, . "Edirne Eski Cami’de Cumhuriyet dönemi koruma ve onarım süreci çalışmaları". *art-sanat*, 25 (2026): 74-106. <https://doi.org/10.26650artsanat.2026.25.0004>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2026. Canitez, T.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Tülay Canitez tulaycanitez@trakya.edu.tr

and photographic records. The study defines the historical background and architectural characteristics of the building, addresses deterioration and restoration processes within a historical framework, and seeks to evaluate the transformation and development of conservation approaches in Türkiye through the case of the Old Mosque.

Anahtar Kelimeler Edirne · Eski Cami · Cumhuriyet Dönemi · Koruma · Onarım

Keywords Edirne · Old Mosque · Republican Period · Conservation, Repair

Yazar Notu Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 20.11.2024 tarihli ve 743823 sayılı izni ile Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkililerinin onayı ve denetimi altında gerçekleştirilmiştir.

Author Note This study was conducted with the permission of the General Directorate of Foundations of the Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism dated 20.11.2024 and document number 743823, and under the approval and supervision of the Edirne Regional Directorate of Foundations authorities.

Extended Summary

Edirne was conquered by the Ottoman Empire in 1361 and became the second capital after Bursa. Following the conquest, intensive construction activities were conducted in the city, which gained prominence as an important military, social, commercial, and cultural center. In 1402, the construction of the Old Mosque (Eski Cami), the city's first sultan mosque, was initiated outside the Roman-period fortification walls. The structure was completed in 1414 during the reign of Sultan Mehmed Çelebi. During this period, it was called the "Süleymaniye Mosque," and for a time, it was also known as the "Ulu Mosque" (Grand Mosque); after the construction of the Üç Şerefeli Mosque, its name changed to "Eski Cami" (Old Mosque). The mosque is the main element of a small complex that also includes a covered market (bedesten), a madrasa (religious school), a muvakkithane (observatory), and a fountain (sebil).

The majority of Ottoman-era monuments in Edirne were built between the early 14th and late 16th centuries; however, only a limited number of these structures have survived to the present day. Major fires in 1746 and 1850, earthquakes in 1752 and 1953, and the Balkan Wars severely affected the traditional urban fabric and caused significant damage to the Old Mosque. The building, which was repaired and its decorations renewed many times during the Ottoman period, also underwent numerous interventions during the Republican period. The fire of 1746 caused considerable damage to the wooden elements and painted decorations of the mosque. The 1752 earthquake caused serious structural damage: the single-balcony minaret collapsed completely, the double-balcony minaret was partially destroyed, extensive cracks formed in the domes, arches, and walls, and some domes collapsed. Following the earthquake and fire, the building was repaired in 1753. During this period, the collapsed and damaged domes were reconstructed, and a thick plaster layer was applied over them. Some inscriptions on the walls and piers were also added at this time. The fire of 1850, which started near the Üç Şerefeli Mosque and spread in several directions, affected the Old Mosque as well, causing stone losses in the minarets. In 1852, the balconies of the double-balcony minaret were demolished and repaired; in 1865, the building underwent a comprehensive restoration, during which the interior of the central nave domes was decorated with Baroque-style painted ornamentation. These Ottoman-period repairs primarily aimed to restore the building using traditional construction techniques and to ensure its functional continuity, reflecting a conservation approach focused on continuity and use.

The Old Mosque underwent further repairs during the Republican period (1924, 1934, 1953, and 1966). As contemporary conservation approaches had not yet been institutionalized in Türkiye at that time, these interventions were generally limited to urgent repairs, and a comprehensive, systematic conservation strategy based on well-defined projects could not be developed. The earthquake that occurred in Edirne in 1953 adversely affected many monumental and vernacular buildings. Immediately after the earthquake, experts from the Department of Monuments and Construction Works of the General Directorate of Foundations were assigned to assess the damage to monumental structures. Their investigations at the Old Mosque revealed structural problems in the dome drums, arches, and minarets. Although the subsequent repair reports proposed interventions such as reinforced concrete bands and arches, these recommendations were not implemented. The earthquake also damaged the minarets. In the assessment and repair reports prepared by experts, it was stated that the stone connections in the honeycomb section of the two-balcony minaret were missing and that there were serious cracks in the honeycomb section of the single-balcony minaret. As a solution, it was recommended that both minarets be demolished up to the honeycomb section and rebuilt. However, no repair intervention was carried out on the minarets during this period. While the interventions carried

out during this period were important for preserving the physical existence of the building, they remained limited in terms of scientific conservation methodology.

The first comprehensive restoration process at Old Mosque began in 1987 and continued until 2002. Interventions during this period focused primarily on painted decorations and calligraphic inscriptions, along with measures addressing structural problems in the domes and arches. Opinions were sought from a scientific committee, particularly regarding the restoration of the painted decorations. The committee prepared a report emphasizing the importance of preserving the historical documentary value of decorations in a historic building that had lost its original ornamentation and contained decorative programs from different periods. The report recommended an approach based on consolidation and in situ preservation of the existing condition. However, during this restoration process, late-period decorations and inscriptions were not preserved; instead, an approach favoring “returning to a specific period” or “restoration in accordance with the original” was adopted through applications imitating early-period styles. As a result, the historical documentary value of decorative layers belonging to different periods was largely disregarded, and stylistic unity was prioritized. This situation demonstrates that international conservation principles were not sufficiently reflected in practice during this period.

Cracks in the domes, arches, and walls were repaired; the lead roof covering was renewed; and wooden joinery and plaster interior windows were reconstructed. Excavations carried out on the floor revealed the original level and the presence of hexagonal brick paving; however, in accordance with the decisions of the Edirne Regional Council for the Conservation of Cultural Heritage, a new floor was laid using square bricks instead of the original form. Regarding structural problems, serious deterioration caused by the widespread use of cement-based mortars in previous repairs was identified in the stone and brick materials. Expert reports emphasized that cracks should be repaired using lime-based mortars (including proposed mortar compositions). Significant cracks, material losses, and joint deterioration were observed in the minarets during this period; however, no intervention was undertaken.

One of the most pressing problems affecting the building is moisture. The northeastern façade of the Old Mosque has been exposed to moisture due to the opening of a new road and the building remaining below the level of this road. This situation has led to intense moisture accumulation, particularly at the ground level, causing biological growth and material deterioration on stone surfaces. The drainage system implemented to address this problem did not provide a complete solution. In addition, water discharged from the gargoyles caused surface erosion and joint losses on the façades. This clearly demonstrates the necessity of developing sustainable conservation strategies for buildings.

Before the restoration works initiated in 2007, survey, restitution, and restoration projects, along with the required technical reports, were prepared for the first time. This development became possible following the amendment introduced in 2004 to Law No. 2863 on the Conservation of Cultural and Natural Assets, which stipulated that a conservation architect or architect must be present during the preparation and implementation stages of survey, restitution, and restoration projects for registered immovable cultural properties (amendment dated 14.07.2004, No. 5226/9). Furthermore, the requirement introduced by the General Directorate of Foundations from 2004 onward to establish scientific committees for tendered restorations made a significant contribution to conducting the process on a more systematic and scientific basis.

The 2007 restoration involved comprehensive interventions addressing problems that had persisted since the 1980s. Within this scope, cracks in the domes, dome drums, and arches were repaired; the lead roof covering was renewed; and the gargoyles were extended to prevent surface deterioration caused by water runoff, particularly along the façades. Cement-based plasters applied during previous repairs were removed from the dome drums, and mortars and stone materials compatible with the original fabric were used. Additionally, the reinforced concrete tension beams in the last congregation area have been replaced with wood. The prioritization of structural consolidation and the recognition of the damage caused by cement use in traditional buildings, followed by the development of appropriate interventions, represent significant progress in terms of the conservation approach.

Nevertheless, problems arising from environmental factors persist today. Pollution on façade surfaces caused by heavy traffic and general air pollution continues, and biological growth and moisture-related problems remain, particularly on the northern façade of the building.

The restoration, carried out by the Edirne Regional Directorate of Foundations in 2008-2009, involved renewing the lead covering of the domes and ablution areas, replacing the dome finials, repairing the minarets, and overhauling the interior and exterior lighting. The 1865 restoration inscription, located in the Edirne Museum, was reinstalled, the

gold leaf on the inscriptions was renewed, and the wooden window frames and lighting lantern were rebuilt. The oil paint on the fountain was cleaned, and the damaged wood was replaced.

In conclusion, although the Old Mosque was preserved through continuous maintenance and repairs during the Ottoman period to sustain its function as a religious symbol -maintaining its formal integrity through interventions carried out in accordance with the construction technologies and artistic understanding of the period- many conservation practices proved unsuccessful due to the absence of conservation projects and insufficient technical supervision. Periodic maintenance is of great importance for ensuring continuity of conservation in the future. Moreover, documentation before and after interventions should be given priority, and all applications should be digitally recorded and made accessible with the relevant conservation council decisions. Concluding restoration practices with scholarly publications is also essential for the continuity of theoretical development in the field of architectural conservation.

Giriş

Edirne, 1361 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiş¹ ve Bursa’dan sonra ikinci başkent olmuştur. Fetihle birlikte askerî, sosyal, ticari ve kültürel alanlarda önemli bir merkez konumuna gelen kentte yoğun imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 1402 yılında, Roma Dönemi’ne ait sur duvarlarının dışında, kentin ilk sultan camisi olan Eski Cami’nin inşasına başlanmıştır².

Edirne’de yer alan Osmanlı Dönemi anıtlarının büyük bölümü 14. yüzyılın başından 16. yüzyılın sonuna kadar uzanan zaman diliminde inşa edilmiştir; ancak bu yapıların çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Kentte meydana gelen 1746 ve 1850³ yıllarındaki büyük yangınlar ile 1752⁴ ve 1953 depremleri ve Balkan Savaşları, geleneksel kent dokusunu olumsuz etkilediği gibi Eski Cami’de de ciddi hasarlara yol açmıştır. Osmanlı Dönemi’nde birçok kez onarılan ve bezemeleri yenilenen yapı, Cumhuriyet Dönemi’nde de çok sayıda onarım geçirmiştir.

Osmanlı Dönemi’nde Eski Cami’de gerçekleştirilen onarımlar incelendiğinde, yapının varlığını sürdürebilmesi amacıyla bozulma nedenlerinin ortadan kaldırılmasına ve yapının sağlamaştırılmasına yönelik, geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen tamir ve yeniden inşa niteliğinde müdahaleler yapıldığı görülmektedir⁵. Yasal bir düzenlemeye bağlanmayan bu onarımlar, birçok tarihî yapıda olduğu gibi Eski Cami’nin de özgün tasarımının ve bezemelerinin değişmesine sebep olmuştur. Tarihî eserlerin korunmasına yönelik yasal düzenlemeler Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmaya başlanmış; 1869 yılında çıkarılan ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi genişletilerek 1906 yılında IV. Asar-ı Atika Nizamnamesi adıyla yürürlüğe girmiştir⁶. Avrupa’da koruma ve restorasyon alanında evrensel ilkeleri oluşturma çabaları da 19. yüzyıl ortalarından itibaren başlamış; çağdaş korumaya ilişkin temel ilkeler 1931 yılında hazırlanan Atina Tüzüğü ile belirlenmiş ve bu tüzük Carta del Restauro adı altında İtalya’da yürürlüğe girmiştir⁷. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde koruma uygulamalarına bu tüzük ilkeleri doğrudan yansımamış olmakla birlikte, anıtların

¹ Halil İnalçık, *Edirne’nin Fethi (1361)*, *Edirne: Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965), 159.

² Baha Tanman, *Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında*, *Edirne Serhattaki Payitaht*, haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 328.

³ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, Sad. Ülkü Ayan Özsoy (Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999), 63.

⁴ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, haz. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayını, 2014), I: 98; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi’mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, haz. İbrahim Aydın Yüksel ve İbrahim Numan (İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2014), 48; Oktay Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949), 6-7; Hasan Ali Cengiz, *1746 Edirne Yangını Harik-i Kebir* (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2022), 40.

⁵ B. Selcen Coşkun ve Demet Binan, “Cumhuriyet Dönemindeki Koruma ve Onarım Süreçlerine İstanbul’daki Anıtsal Yapılar Üzerinden Bir Bakış,” *Tasarım + Kuram* (Mayıs 2013), 104, erişim 25 Mart 2025, [http:// DOI:10.23835/tasarimkuram.240900](http://DOI:10.23835/tasarimkuram.240900).

⁶ Halit Çal, “Osmanlı Devletinde Âsar-ı Atikâ Nizamnâmeleri,” *Vakıflar Dergisi* XXXVI (1997), 392.

⁷ “Carta del Restauro, 1931,” ICOMOS, erişim 22 Mart 2025, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf

bilimsel yöntemlerle korunmasına yönelik önemli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Osmanlı Dönemi’nde yürürlüğe giren IV. Asar-ı Atika Nizamnamesi Cumhuriyet Dönemi’nde de geçerliliğini sürdürmüştür; Eski Cami’nin 1924, 1934, 1953 ve 1966 yıllarındaki onarımları bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yıkım ve tahribatın ardından 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü ile kırsal ve kentsel alanların da “anıt” kapsamına alınması, onarımlarda uygun çağdaş malzeme ve tekniklerin kullanılması, özgünlüğün korunması, anıtlara sürekli bakım yapılması, yeniden işlevlendirme olanaklarının değerlendirilmesi, yapıların buldukları yerde (in-situ) korunması, tarihî eklerin muhafazası, eksik kısımların bütünlenmesi ve rekonstrüksiyonların hangi koşullarda yapılabileceği gibi konularda temel ilkeler belirlenmiştir⁸. Venedik Tüzüğü Türkiye’de de etkili olmuş ve 1967 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından koruma uygulamalarını yönlendiren temel ilkeler olarak kabul edilmiştir⁹. 1973 yılında ise bu gelişmeleri içeren yeni bir düzenleme olan “Eski Eserleri Koruma Yasası” yürürlüğe girmiştir. Başka bir ifadeyle, çağdaş anlamda “koruma” anlayışı Türkiye’de bu tarihten itibaren kurumsallaşmaya başlamıştır. Eski Cami’nin 1977 yılı onarımı da söz konusu yasanın yürürlükte olduğu dönemde gerçekleştirilmiştir.

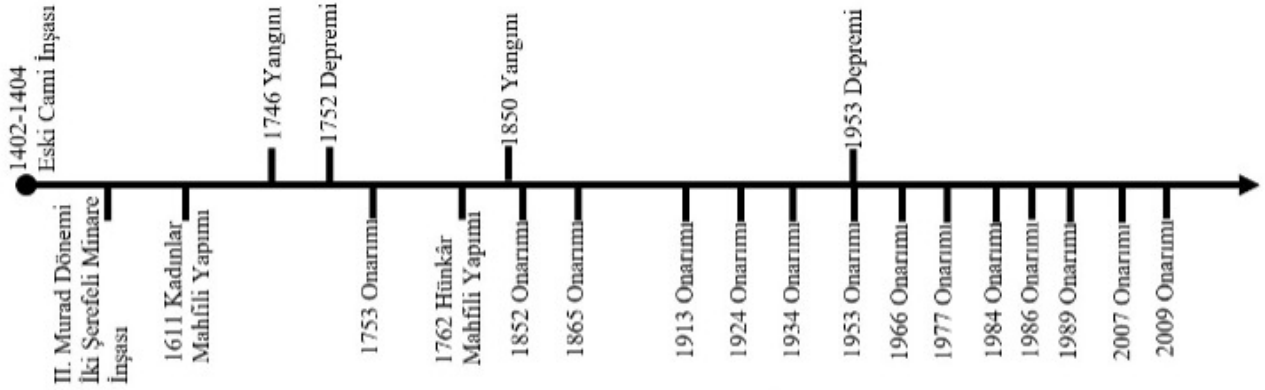
Günümüzde 1983 tarihli ve 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” yürürlüktedir. Bu kanunun amacı; korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarına ilişkin tanımların yapılması, bu varlıklarla ilgili işlem ve faaliyetlerin düzenlenmesi, gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerinin belirlenmesidir (madde 1)¹⁰. Kanun, 1987 yılında çıkarılan 3386 sayılı ve 2004 yılında çıkarılan 5226 sayılı ek düzenlemelerle son şeklini almıştır. Eski Cami’de 1989, 2007 ve 2009 yıllarında gerçekleştirilen onarım çalışmaları bu yasal çerçeve kapsamında yürütülmüştür. Osmanlı Dönemi’nde dinî bir simge olarak işlevini sürdürebilmesi amacıyla sürekli bakım yapılan ve hasarlı bölümleri dönemin yapım teknolojisi ile sanat anlayışına uygun biçimde onarılan yapı, günümüzde işlevsel değerinin yanı sıra tarihî belge, estetik ve eskilik değerleri doğrultusunda korunmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, Eski Cami’nin onarım ve koruma sürecine ilişkin olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü (EVBM) ve Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (EKVKBK) arşivlerinde incelemeler yapılmış; konuya ilişkin alan yazını taranmıştır. Yapının mimari özellikleri tanımlanmış, bozulma süreçleri ve gerçekleştirilen onarımlar tarihsel bağlam içinde ele alınmıştır (**Görsel 1**). Son dönem kapsamlı restorasyon çalışmalarının başladığı 1989 yılı uygulamaları, yapının mimari öğeleri üzerinden ayrıntılı biçimde incelenmiş; Türkiye’deki koruma anlayışının zaman içindeki değişimi ve gelişimi Eski Cami onarımları örneği üzerinden değerlendirilmiştir.

⁸ “Venedik Tüzüğü 1964,” ICOMOS, erişim 22 Mart 2025, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf

⁹ Zeynep Ahunbay, *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri* (İstanbul: YEM Yayınları, 2019), 26-42.

¹⁰ “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, erişim 28 Mart 2025, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2863&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Görsel 1: Eski Cami Kronolojik Koruma ve Onarım Süreci
Kaynak: T.Canitez, 2025

1. Edirne Eski Cami

1.1. Yapının Konumu

Edirne şehir merkezinde yer alan cami, Sabuni Mahallesi sınırları içinde, 23 pafta, 405 ada, 3 parselde konumlanmıştır. Kuzeydoğusunda Selimiye Camii, kuzeybatısında Üç Şerefeli Cami ve güneybatısında Be-desten ile çevrili olan Eski Cami, Talatpaşa Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Görsel 2).

Görsel 2: Eski Cami, Kent İçi Konumu

Kaynak: <https://www.google.com/earth/>'ten işlenmiştir.

1.2. Yapının Kısa Tarihi

Edirne'nin Osmanlı Dönemi'nden günümüze ulaşan en eski anıtsal yapılarından biri olan Eski Cami'nin inşasına Emir Süleyman Çelebi tarafından 1402-1403 (H 805) yıllarında başlanmış, yapı 1414 (H 816) yılında

Çelebi Sultan Mehmed döneminde tamamlanmıştır¹¹. İnşa edildiği dönemde “Süleymaniye Camii” olarak adlandırılan yapı, bir süre “Ulu Cami” adıyla da anılmış; Üç Şerefeli Cami’nin yapımından sonra ise “Eski Cami” olarak anılmaya başlanmıştır¹². Cami, bedesten, medrese, muvakkithâne ve sebil ile birlikte küçük ölçekli bir külliye ana unsurunu oluşturmaktadır¹³. Caminin güneybatı kapısı üzerinde yer alan kitabeden, yapının mimarının Konyalı Hacı Alaeddin, kalfasının ise Ömer İbn İbrahim olduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Harim giriş kapısı üzerinde ve minberde yer alan kitabede de caminin 1414 (H 816) yılında Çelebi Sultan Mehmed tarafından inşa ettirildiği yazmaktadır¹⁵.

İki minareye sahip olan yapının, camiden bağımsız konumlanan iki şerefeli minaresinin II. Murad döneminde sonradan ilave edildiği tahmin edilmektedir¹⁶. Karamağaralı, son cemaat yerinin ana yapının kesme taş örgüsünden farklı olarak almaşık düzende inşa edilmiş olmasını dikkate alarak, bu bölümün iki şerefeli minare ile birlikte II. Murad döneminde yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir¹⁷. Ayrıca 1568 (H 975) tarihinde caminin pencerelerinin bir kısmı Mimar Sinan’ın gözetimi altında açtırılmıştır¹⁸. Yapıya 1611 (H 1020) tarihinde kadınlar mahfili¹⁹, 1762 (H 1176) tarihinde ise hünkâr mahfili eklenmiştir²⁰.

1.3. Yapının Mimari Özellikleri

Çok ayaklı/çok kubbeli plan şemasına sahip cami, ibadet mekânı (harim) ve son cemaat yeri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (**Görsel 3a-b**). İbadet mekânına kuzeybatı, güneybatı ve kuzeydoğu olmak üzere üç yönden giriş sağlanmaktadır. Kare planlı ibadet mekânı, birbirine ve duvarlara kemerlerle bağlanan, 3.30-3.50 m boyutlarındaki dört büyük paye tarafından dokuz birime bölünmüş olup her bir birimin üzeri de kubbe ile örtülüdür. Kare planlı birimlerde, kare alt yapıdan kubbeye geçiş farklı mimari elemanlarla sağlanmıştır. Yanlardaki 1, 4, 7, 3, 6 ve 9 No.lu kubbelerde pandantif kullanılmıştır. Giriş kapısı önünde yer alan 2 No.lu kubbeye sivri kemerli tromplar uygulanmış; tam ortadaki merkezî kubbeye (5 No.lu kubbe) mukarnas dolgulu tromplar tercih edilmiştir. Mihrap önü kubbesinde ise (8 No.lu kubbe) kubbeye geçiş prizmatik üçgenlerle gerçekleştirilmiştir. Pandantifli yan kubbelerin kasnakları daire planlı, orta akstaki kubbelerin kasnakları ise sekizgen planlıdır. Orta aksta yer alan kubbeler, daha geniş açıklıkları örtmeleri nedeniyle yan kubbelere kıyasla daha yüksek tutulmuştur. Giriş bölümündeki sekiz dilimli kubbenin ortasında, yapıldığı dönemin mimari özelliklerinden biri olan aydınlık feneri bulunmaktadır. Caminin iç mekânında yer alan mukarnaslı mihrap nişi ve geometrik bezemeli minber mermer malzemedan inşa edilmiştir.

¹¹ Abdurrahman Hibri Efendi, *Enisül Müsamirin-Edirne Tarihi*, çev. Ratip Kazancıgil (Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 1999), 25; Semavi Eyice, “Edirne,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.10 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 431-435.

¹² Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 59; Ayverdi, *Osmanlı Mi’ârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, 41.

¹³ Nesrin Çiçek Akçıl, “Ulu Camii-Edirne Eski Camii,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 97-98.

¹⁴ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi* (İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu, 1940), 54; Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, 6; Ayverdi, *Osmanlı Mi’ârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, 50; Beyhan Karamağaralı, “Edirne Eski Camiinin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri,” *Vakıflar Dergisi IX* (Tıpkı Basım) (2006), 334; Yıldız Demiriz, “Edirne Camilerinde Kalem İşleri,” *Edirne Serhattaki Payitaht*, Haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 377.

¹⁵ Peremeci, *Edirne Tarihi*, 54; Ayverdi, *Osmanlı Mi’ârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, 48; Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 61; Ali Fuat Baysal, *Yazı ve Tezyinatıyla Edirne Eski Cami* (Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2014), 19.

¹⁶ Karamağaralı, “Edirne Eski Camiinin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri,” 334; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 99, M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952), 196.

¹⁷ Karamağaralı, “Edirne Eski Camiinin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri,” 334.

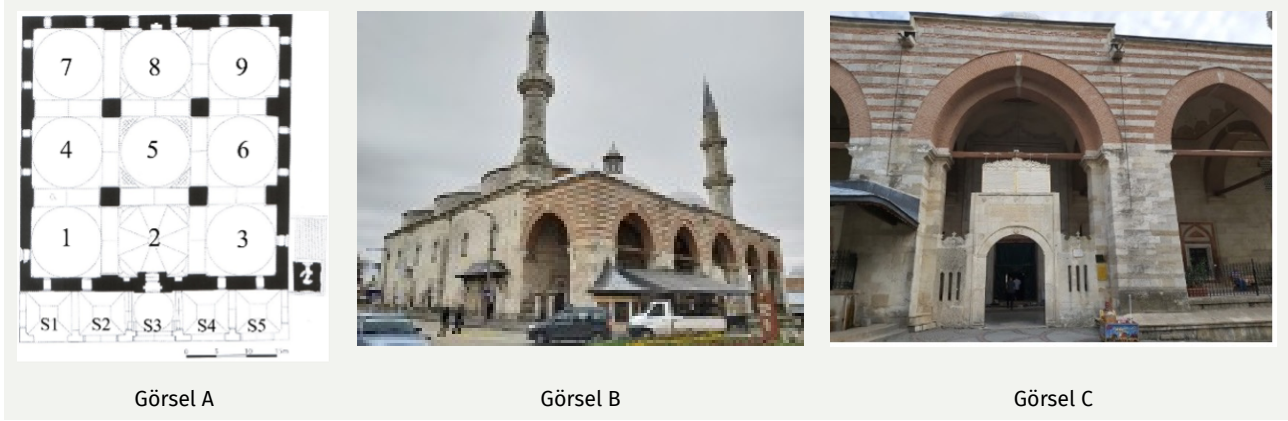
¹⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A.ĐVNSMHMd.), nr. 7-1006, 07 Ramazan 975 [5 Mart 1568]; Karamağaralı, “Edirne Eski Camiinin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri,” 334, Ahmet Refik, *Mimar Sinan* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2012), 45.

¹⁹ Karamağaralı, “Edirne Eski Camiinin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri,” 332.

²⁰ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 63.

İbadet mekânının önünde beş bölümlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinde, giriş aksı üzerindeki bölüm kubbe ile örtülü olup, yan bölümler aynalı tonozlarla örtülüdür. Ortadaki kubbe, yan bölümlerdeki tonozlardan daha yüksek tutularak yapının giriş aksı ve mihrap yönü mimari açıdan vurgulanmıştır. Ayrıca bu kubbe revağının önünde, ahşap gergi seviyesinin altında, simgesel nitelikte bir son cemaat yeri giriş kapısı yer almaktadır. Kesme taştan inşa edilmiş olan kapı boşluğu, yuvarlak kemerle geçilmektedir (**Görsel 3c**). Kapı, kemerin üzerine yerleştirilmiş dört bölümlü bir onarım kitabesi ile taçlandırılmış olup 18. yüzyıla tarihlenmektedir²¹. Kitabenin çevresinde, biri kemerin kilit taşında olmak üzere altı adet kabartma rozet bulunmaktadır. İç kısımda kapının iki yanına birer niş yerleştirilmiştir. Bu bölümlerin üzerinde lale motifleri ve eğrisel hatlarla biçimlendirilmiş dekoratif taçlar yer almaktadır.

Görsel 3: a. Plan b. Genel Görünüm c. Son Cemaat Yeri Giriş Kapısı
a. Doğan Kuban, Osmanlı Mimarisi, 139, b-c. T. Canitez, 2024

Yığma kâgir sistemle inşa edilen Eski Cami’de ibadet mekânı duvarları tamamen kesme taştan ve akçe geçmez tekniğinde yapılmıştır. Buna karşılık son cemaat yeri duvarlarında taş-tuğla sıralı almaşık duvar tekniği kullanılmıştır. Almaşıklık düzeni, bir sıra düzgün kesme küfeki taşı ile üç sıra tuğla kullanılarak oluşturulmuştur. Duvar örgü tekniklerindeki bu farklılık, son cemaat yerinin yapıya daha sonraki bir dönemde eklenmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir²² (**Görsel 4a**). Oldukça sade olan kesme taş cami cephelerinde, iki sıra pencere düzeni görülmektedir. Son cemaat yerinin arkasında kalan kuzeybatı cephesinin ana aksında, taç kapı ve yanlarında ikişer pencere bulunmaktadır. Kesme taş ve tuğla sıralarından meydana gelen farklı bir mimariye sahip bu bölümde, geometrik ve bitkisel bezemeli pencereler ayrıca dikkat çekmektedir. Kuzeydoğu cephesinde, alt sırada dört pencere ile giriş kapısı, üst sırada ise altı pencere (**Görsel 4b**); güneybatı cephesinde, alt sırada dört pencere ve giriş kapısı, üst sırada altı pencere (**Görsel 4c**), güneydoğu cephesinde alt ve üst sırada altışar pencere mevcuttur (**Görsel 4d**). Alt sıra pencereler, dikdörtgen düz atkılı, taş söveli, lokmalık demir parmaklıklılıdır ve üzerlerinde taştan örülü sivri kemerli alınlıklar yer almaktadır (**Görsel 5a**). Sivri kemer aynaları taş dolguludur ve pencereler, üzerlerindeki sivri kemerlerle birlikte silmelerden oluşan bir çerçeve ile kuşatılmıştır. İkinci sıra pencereleri ise sivri kemerli olup dışlıkları bulunmaktadır.

Taç kapı, kuzeybatı cephesinin ortasında, mihrap ile aynı aksta yer almaktadır (**Görsel 5b**). Mukarnaslı taç kapı, dışa taşkın dikdörtgen biçimde olup düz ve kaval silmeler etrafında çerçeve oluşturmaktadır. Köşelerde silindirik kesitli sütunçe, yanlarda ise mukarnaslı mihrapçe yer almaktadır (**Görsel 5c**). Basık kemerli giriş açıklığının üzerinde inşa kitabesi bulunmaktadır. Yapıya diğer giriş, güneybatı cephesinde, merdivenlerle ulaşılan kapı ile sağlanmaktadır (**Görsel 5d**). Bu kapı, profilli bir çerçeve içine alınmış olup, iki yanında birer

²¹ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 472.

²² Suut Kemal Yetkin, *Türk Mimarisi* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1970), 180.

küçük sütunçe ile desteklenmiştir. Üçüncü giriş ise kuzeydoğu cephesinde bulunmaktadır; iki renkli taşla örülmüş sivri kemerli bu kapı, diğer girişlere kıyasla daha sade bir tasarıma sahiptir (**Görsel 5e**). Son cemaat yerinin önünde, günümüzde üzeri kurşun kaplı bir sundurma altında abdest muslukları ile kitap satış yeri olarak kullanılan sebil yer almaktadır (**Görsel 4a**).

Görsel A

Görsel B

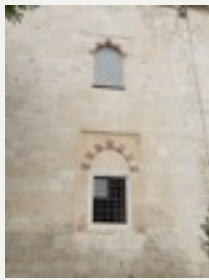

Görsel C

Görsel D

Görsel 4: a. Kuzeybatı Cephesi, b. Kuzeydoğu Cephesi, c. Güneybatı Cephesi d. Güneydoğu Cephesi
Kaynak: T. Canitez, 2024

Görsel A

Görsel B

Görsel C

Görsel D

Görsel E

Görsel 5: a. Alt ve Üst Sıra Pencere, b. Taç Kapı, c. Mukarnaslı Mihrapçe, d. Güneybatı Girişi, e. Kuzeydoğu Girişi
Kaynak: T. Canitez, 2024

Yapının iki minaresi vardır. Kuzeydoğu-kuzeybatı duvarlarının kesiştiği yerdeki tek şerefeli minare sadedir (**Görsel 6a**). Kuzeybatı-güneybatı köşesinde yer alan ve yapıdan ayırık olan minare ise iki şerefeli olup süslüdür (**Görsel 6b-c-d**). İki şerefeli minare kare kaidelidir. Kaidesinde, sivri kemerli bir niş içerisinde yer

alan çeşme, minarenin bulunduğu bölge ve dönemin mimarisi açısından özgün bir örnek teşkil etmektedir²³. Caminin tüm cephelerinde beden duvarları bir saçak silmesi ile sonlanmaktadır. Kubbelerin üzeri ve minare külahları kurşun ile kaplıdır.

Görsel 6: a. Tek Şerefeli Minare, b-c-d. İki Şerefeli Minare
Kaynak: T. Canitez, 2024

2. Yapının Geçirdiği Bozulma ve Onarımlar

Yapı, tarihî süreç içerisinde yangın ve depremlerden olumsuz etkilenmiş ve farklı dönemlerde onarımlar geçirmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, kent merkezini de etkisi altına alan 1746 yılı yangınında Eski Cami de zarar görmüş; ahşap mahfil ve pencereleri ile minber taşları tahrip olmuş, mihrabın çevresi ise tamamen yanmıştır²⁴. Yangından kısa bir süre sonra, 1752 yılında meydana gelen depremle de caminin tek şerefeli minaresi tamamen, iki şerefeli minaresi ise kısmen yıkılmış; kubbe, kemer ve duvarlarında ciddi çatlaklar oluşmuş, mihrabın sağında ve solunda yer alan 7 ve 9 No.lu kubbeler de çökmüştür²⁵.

Deprem ve yangının ardından yapı, 1753 yılında I. Mahmud döneminde onarılmıştır. Bu dönemde yıkılan ve hasar gören cami kubbeleri yeniden inşa edilmiş²⁶ ve kubbelerin üzerine kalın bir sıva uygulaması yapılmıştır²⁷. Duvarlarda ve ayaklardaki yazıların bir kısmı, bu dönemde ilave edilmiştir²⁸. Eski Cami’nin kalın taş ayaklara oturan beş gözlü son cemaat yerinin orta aksındaki giriş kapısının da 18. yüzyılda eklendiği tamir kitabesinden anlaşılmaktadır²⁹. Tamir kitabesi, revak arasına yerleştirilen küçük kapı üzerinde yer almaktadır³⁰. 1762 tarihinde yapıya hünkâr mahfili ilave edilmiş, pencerelerinden biri de kapıya dönüştürülmüştür³¹.

1850 yılında Üç Şerefeli Cami civarında başlayan ve dört beş koldan yayılan yangından Eski Cami de etkilenmiş ve minare taşları dökülmüştür³². 1852 tarihinde iki şerefeli minarenin şerefeleri yıktırılarak onarılmış;

²³ N. Çiçek Akçıl Harmankaya, “Thoughts on Application of Minaret with Fountain of Old Mosque in Edirne,” *Turkish Studies* 13/10 (2018), 4, erişim 7 Nisan 2025, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13408>

²⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mi’ârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, 48; Cengiz, *1746 Edirne Yangını Harik-i Kebir*, 98.

²⁵ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 63.

²⁶ Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, 10; Peremeci, *Edirne Tarihi*, 54

²⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mi’ârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, 48.

²⁸ Karamağaralı, “*Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri*,” 332.

²⁹ Demiriz, “*Edirne Camilerinde Kalem İşleri*,” 472.

³⁰ Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, 121; Ayverdi, *Osmanlı Mi’ârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*, 160; Ahmed Badi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 101.

³¹ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 63.

³² Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 63.

³³ Ahmed Badi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 101.

1865 yılında ise kapsamlı bir onarım geçiren yapının³³ orta sahnındaki kubbelerin içi, barok üslupta kalem işleriyle bezenmiştir³⁴.

1913 yılı onarımında yapının kubbe kurşunları yenilenmiştir³⁵. Kaynaklarda, yapının 1924 ve 1934 yıllarında da onarım geçirdiği belirtilmekte ancak müdahalenin yeri ve türü açıklanmamaktadır³⁶.

2.1. 1953 Depremi Sonrası Bozulmalar ve Onarımlar

Edirne’de 18.06.1953 tarihinde meydana gelen depremden çok sayıda anıtsal ve sivil mimari yapı etkilenmiş, birçok caminin kubbe ve minarelerinde hasarlar oluşmuştur³⁷. Eski Cami de depremden etkilenen yapılardan biridir. Depremden hemen ardından, anıtsal yapılarda hasar tespitinde bulunmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi’nde uzman olarak görev yapan Y. Mimar Ali Saim Ülgen, Edirne’de incelemeler yaparak raporunu sunmuştur³⁸. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü’nde görevli Y. Mimar Fikret Yücel ve Y. Mimar Hüsrev Tayla da 04.07.1953 tarihinde gerçekleştirdikleri incelemelerin ardından anıtlardaki bozulmalara ve anıtların onarımlarına yönelik rapor hazırlamışlardır³⁹. Söz konusu rapor, 13 Temmuz 1953 tarihinde toplanan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kuruluna (GEEAYK) sunulmuş ve yapının statik açıdan yetkili bir heyet tarafından yeniden yerinde incelenmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda Edirne’ye gelerek statik incelemelerde bulunan Ord. Prof. Paolo Verzone, Prof. Rifat Yarar ve Doç. H. Kemal Söylemezoğlu’ndan oluşan ekip, raporlarını 05.08.1953 tarihinde tamamlamışlardır. Hazırlanan raporda, deprem sonucunda yapının kubbelerinde sıvaların döküldüğü; kubbe kasnaklarında, kubbelerde ve kubbe kemerlerinin kilit taşı hizalarında çatlaklar oluştuğu belirtilmiştir⁴⁰. Çatlakların özellikle mihrap üzerindeki 8 No.lu kubbede, doğu cephesindeki yan kubbelerde (1, 4 ve 7 No.lu), mihrap cephesi kemerlerinde (7, 8 ve 9 No.lu), kuzeydoğu cephesindeki kemerlerde (1 ve 4 No.lu) ve kubbe kasnakları üzerindeki pencerelerde daha belirgin ve ciddi boyutlarda olduğu ifade edilmiştir (**Görsel 3a**). Çatlaklardan sızan yağmur sularının etkisiyle harcın bağlayıcılık özelliğini yitirdiği, tuğlaların dağılmaya başladığı ve bunun sonucunda kuzeydoğu cephesindeki köşe kubbesi kemerinin (7 No.lu) kısmen parçalanarak cami döşemesi üzerine düştüğü, geri kalan kısmının ise asılı vaziyette kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca mihrap duvarının sağ ve sol köşelerinde de ciddi çatlaklar bulunduğu belirlenmiştir. Yapılan tespit ve incelemelerin ardından, yapının onarımı için Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen bir rapor hazırlamış; Yüksek Mimar Fikret Yücel ve Yüksek Mimar Hüsrev Tayla ise ortak hazırladıkları ayrı bir rapor sunmuşlardır. Her iki raporda da aynı öneriler yer almakta olup, çökmüş veya çökme tehlikesi gösteren kemerlerin kubbelerle birlikte askıya alınarak sökülmesi ve sıvalı olan yıkılmış kemerlerin betonarme olarak yapılması tavsiye edilmektedir⁴¹. Tayla ve Yücel, kemerler üzerinden kurşun kaplama altından karşılıklı uzanan betonarme kuşaklarla yapının takviye edilmesini önerirken; benzer şekilde Verzone vd. ihtiyaç duyulması hâlinde dokuz kubbenin etrafına betonarme çerçeve yapılmasının yapıyı statik açıdan güçlendireceğini belirtmişlerdir. Ancak betonarme kuşak ve kemer yapılmasına yönelik bu öneriler uygulamaya konulmamıştır.

Minarelere ilgili olarak, Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen’in hazırladığı raporda ve Yüksek Mimar Fikret Yücel ile Yüksek Mimar Hüsrev Tayla’nın ortak raporunda çeşitli tespitler yer almaktadır. Buna göre, iki şerefeli minarenin petek kısmında taş bağlantılarının büyük ölçüde ortadan kalktığı, tek şerefeli minarenin petek

³⁴ Karamağaralı, “Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimariimizdeki Yeri,” 332.

³⁵ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, 63.

³⁶ Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, 11.

³⁷ Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (EVBMA), Eski Cami Dosyası, 220001154.

³⁸ EVBMA, 220001154.

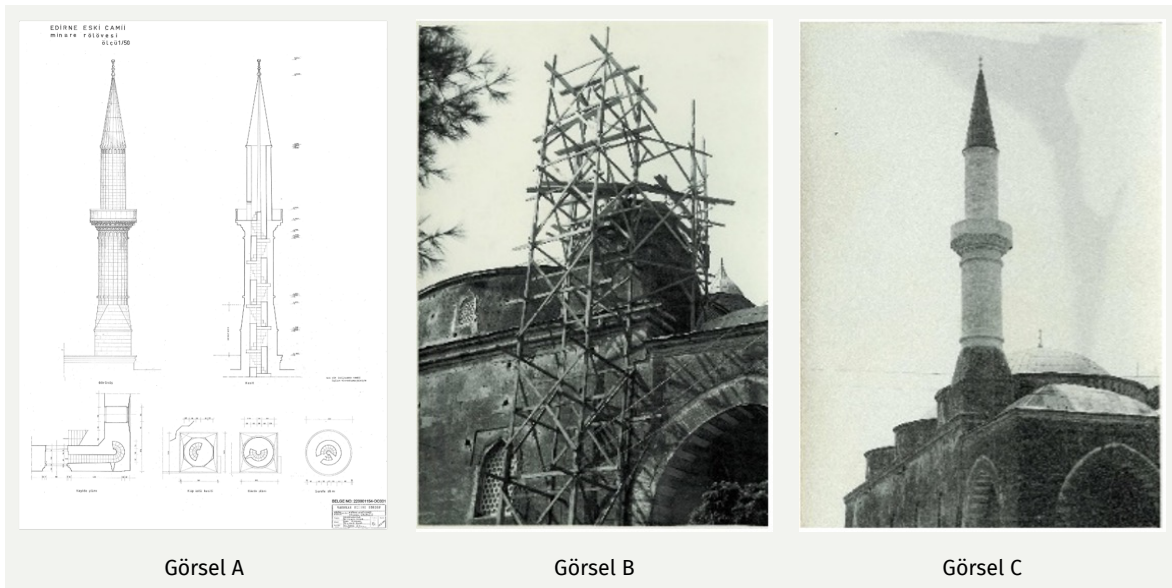
³⁹ EVBMA, 220001154.

⁴⁰ EVBMA, 220001154.

⁴¹ EVBMA, 220001154.

bölümünde ise ciddi çatlaklar bulunduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda, her iki minarenin de petek kısmına kadar yıkılarak yeniden inşa edilmesi önerilmiştir⁴². Ancak bu dönemde minarelere yönelik herhangi bir onarım müdahalesi gerçekleştirilmemiştir. Daha sonra 1962 yılında yeni bir keşif raporu hazırlanmış; tek şerefeli minarenin petek kısmında tehlikeli boyutta çatlaklar bulunduğu tespit edilerek, petek bölümünün şerefe döşemesine kadar sökülüp yeniden yapılmasının gerektiği ifade edilmiştir⁴³. Bu doğrultuda Yüksek Mimar Ertuğrul Eğilmez tarafından hazırlanan minare rölövesi, 15.04.1966 tarihinde GEEAYK’ye sunulmuştur. Kurulun 04.06.1966 tarih ve 3150 sayılı kararında, tek şerefeli minarenin şerefesine kadar yeniden inşa edilebileceği, bir sonraki toplantıya sunulacak fotoğraflar doğrultusunda ise minarenin tamamının yapılıp yapılmayacağına karar verileceği belirtilmiştir. GEEAYK’nin 26.06.1966 tarih ve 3236 sayılı kararıyla minarenin tamamının yapılabileceği kararlaştırılmıştır. Minarenin onarımı aynı yıl içerisinde tamamlanmıştır (**Görsel 7a-b-c**)⁴⁴. 1977 yılında ise ahşap kubbe feneri onarılmış, son cemaat yerinde bulunan ahşap gergiler betonarme gergilerle değiştirilmiştir⁴⁵.

Görsel 7: a. Tek Şerefeli Minare Rölövesi b. 1966 Yılı Minare Onarım Sırası c. Onarım Sonrası
Kaynak: EVBM Arşivi

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Talat Paşa Caddesi’nin açılmasıyla yol kotunun altında kalan caminin kuzeydoğu dış beden duvarından içeriye sızan nemin, zemindeki halıları dahi ıslatacak boyutlara ulaşması nedeniyle 1977 yılında bir müdahale gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda söz konusu duvar, boydan boya 1,5 m derinlikte açılarak 15 cm çürütme yapılmış ve ardından kaplama uygulanmıştır. Ayrıca saçak seviyesindeki çötenlerden akan suların cephe taşlarına zarar vermesinden dolayı cephelerde 20 cm çürütme yapılarak üzerlerine kaplama uygulanmıştır. Ancak izinsiz gerçekleştirilen bu uygulamalara ilişkin olarak GEEAYK, 06.12.1977 tarih ve 732-2857 sayılı yazısı ile kurumdan açıklama talep etmiştir⁴⁶. 1981 yılında caminin elektrik tesisatı onarılmıştır. 1983 yılında ise kuzeydoğu cephesi ile son cemaat yerindeki taş yüzeyler temizlenmiş, gerekli görülen bazı taşlar ise yenilenmiştir. Ayrıca son cemaat yeri kemerleri üzerindeki muhdes sıvalara

⁴² EVBMA, 220001154.

⁴³ EVBMA, 220001154.

⁴⁴ EVBMA, 220001154-KR012

⁴⁵ EVBMA, 220001154-ML001

⁴⁶ EKVBKA, 22.00.301.

raspa yapılmıştır⁴⁷ (Görsel 8).

Görsel 8: 1983 Yılı Onarımı Öncesi a. Kuzeydoğu Cephesi, b. Son Cemaat Yeri, c-d. Son Cemaat Yeri, Kubbe ve Duvar Yüzeyi
Kaynak: EVBM Arşivi

1984 yılı onarımları kapsamında son cemaat yeri revaklarında taş ve tuğla yüzeylerde raspa çalışmalarına devam edilmiş, tuğla kemerlerin derzleri yenilenmiş ve sütunlar temizlenmiştir. Ayrıca güneybatı cephesindeki eksik ve hasarlı kısımlara kaplama yapılmış, ahşap ve demir kapı, pencere ile parmaklıklar boyanmıştır⁴⁸ (Görsel 9).

Görsel 9: 1984 Yılı Onarım Öncesi Mevcut Durum
Kaynak: EVBM Arşivi

1986-1987 yılı onarımları kapsamında kubbelerin dışlık pencereleri ile cami içindeki müzeyyen pencere-lerden dokuz adedi, mevcut örneklerine uygun biçimde yeniden imal edilmiştir. Alt pencere kepenklerinin yağlı boya temizlenerek özgün yüzeyleri ortaya çıkarılmış ve üzerleri cilalanmıştır. Restorasyon çalışmalarında öncelikli olarak 6 ve 9 No.lu kubbelerdeki çatlakların onarımı için iskele kurulmuş; yapılan incelemelerde, dışarıdan çok fazla belirgin olmayan kubbe sıva ve badanasının tamamen kalkmış ya da dökülmüş olduğu tespit edilmiştir. 9 No.lu kubbenin sıvalarının tamamen kabarmış olması nedeniyle, kubbedeki çatlakların onarımı amacıyla öncelikle mevcut sıvalar raspa edilmiş; yarık ve çatlakların onarımı ile sıva tamirleri gerçekleştirilmiştir. Raspa işlemi sonucunda alttaki kalem işi bezemeler ortaya çıkarılmış, bunların kopyaları alınarak yüzeylere yeniden badana uygulanmıştır. 6 No.lu kubbede de kabarmış sıvalar temizlenmiş, altta mevcut kalem işi bezemeler açığa çıkarılmış; sıva tamirleri ve çatlaklara yönelik dikiş uygulamalarının ardından badana uygulanmış ve kalem işi bezemeler yeniden yapılmıştır. Ayrıca 6 ve 9 No.lu kubbelerin oturduğu taş ayaklar ile duvarlarda farklı dönemlerde yazılmış hat yazılarının kopyaları alınmış;

⁴⁷ EVBMA, 220001154-RP003.

⁴⁸ EVBMA, 220001154-RP003.

sütunlardaki sıvalar temizlenerek özgün taş yüzeyler çıkarılıp onarılmış, duvarlarda bir kısım araştırma raspası sonucu alttan çıkan yazılar aynen bırakılmıştır⁴⁹.

3. 1989 Yılı ve Sonrası Gerçekleşen Onarımlar

3.1. 1989-2002 Onarımı:

1989 yılında başlayan çalışmalar, ağırlıklı olarak kalem işi bezemeler ile duvar hat yazılarının restorasyonuna yönelik gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra kubbe, kemer, beden duvarları, mihrap, minber, kadınlar mahfili, pencereler ve minarelerde de çeşitli koruma uygulamaları yapılmıştır. Bu bölümde kubbe, kemer ve beden duvarlarındaki bozulmalar ile onarım müdahaleleri; çatlak, nem, malzeme ve bezeme sorunları başlıkları altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3.1.1. Bozulmalar

a. Kubbe

Çatlak Sorunu: Yapıdaki mevcut sorunların tespiti ve bezeme restorasyonunda izlenecek yöntemlerin belirlenmesi amacıyla yüklenici firma, Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığındaki bilim kurulundan görüş almıştır. 1991 yılında yapıda incelemelerde bulunan heyet, sorunlara yönelik kapsamlı bir rapor hazırlamıştır⁵⁰. Raporunda, üst örtüde taşıyıcı sistem hareketlerine bağlı bazı çatlakların bulunduğu, ancak bu çatlakların süreklilik göstermediği ve bu nedenle yapısal bir müdahaleye gerek olmadığı belirtilmiştir. Yüklenici firmanın talebi üzerine 06.10.1997 tarihinde Prof. Müfit Yorulmaz da Eski Cami’de incelemelerde bulunmuş; mihrap bölümündeki ana kubbenin doğu tarafında, mihrap duvarı ile arasındaki pandantifte çatlaklar ile 3, 7 ve 9 No.lu kubbelerde derin çatlaklar tespit etmiştir⁵¹.

Nem Sorunu: 1953 depremi sonucunda kubbe üst örtüsünde ve kubbede oluşan çatlaklardan sızan yağmur suları, kubbe bezemelerine ve bağlayıcı malzemeye zarar vermiştir. 1991 yılında Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanan raporda, kubbe üst örtüsündeki nem sorununun ciddi boyutlara ulaştığı belirtilmiştir⁵².

Malzeme Bozulması: Kubbelerde deprem sonucu oluşan çatlaklardan sızan suların etkisiyle sıva tabakası bağlayıcılık özelliğini yitirmiştir. Buna bağlı olarak bezeme tabakaları da dökülme riski taşımaktadır⁵³.

Bezeme Sorunu: Caminin kubbe yüzeyindeki kalın sıva tabakaları tamamen kalkmış; bir kısmı dökülmüş, bir kısmı ise dokunulduğunda dökülecek durumdadır. Yangın etkisi nedeniyle horasan ve kireç sıva birbirinden ayrılmış, bazı alanlarda dökülmeler meydana gelmiştir. Kireç sıvanın bağlayıcılığını artırmak amacıyla karışıma eklenen saman ise yer yer kömürleşmiştir⁵⁴.

b. Kemer⁵⁵

Çatlak Sorunu: 1989 yılında başlayan restorasyon çalışmaları sırasında, 5, 8 ve 9 No.lu kubbe kemerlerinde çatlaklar bulunduğu tespit edilmiştir.

⁴⁹ EVBMA, 220001154-RP003.

⁵⁰ EKVKBKA, 22.00.301.

⁵¹ EKVKBKA, 22.00.301, 1997 tarihli Prof. Dr. Müfit Yorulmaz tarafından hazırlanan “Eski Cami’de ve Minaresinde Bulunan Strüktürel Bozulmalar, Onarım ve Güçlendirme ile İlgili Rapor”.

⁵² EVBMA, 220001154, 1991 tarihli Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığında hazırlanan “Edirne Eski Cami Bezemeleri Restorasyonu ile İlgili Rapor”.

⁵³ EKVKBKA, 22.00.301.

⁵⁴ EVBMA, 220001154, 1991 tarihli Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığında hazırlanan “Edirne Eski Cami Bezemeleri Restorasyonu ile İlgili Rapor”.

⁵⁵ EVBMA, 220001154, 20.04.1989 tarihli Eski Cami Onarım Raporu.

Nem Sorunu: Doğu cephesinde yer alan 1, 4 ve 7 No.lu kubbe kemerlerinde, çatlaklardan sızan yağmur sularının etkisiyle tuğla malzemede bozulmalar ve ciddi hasarlar meydana gelmiştir.

Malzeme Bozulması: Deprem etkisiyle oluşan çatlaklardan ve zamanla işlevini yitiren kurşun kaplamadan sızan yağmur suları, harç ve yapı malzemesinde bozulmalara yol açmıştır.

Bezeme Sorunu: 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilen onarımlarda, kubbelerde olduğu gibi kemerlerde de bezemeler dönem özelliklerine göre yenilenmiştir. 1929 ve 1934 yıllarında yapılan onarımlar sırasında ise mevcut bezemelerin üzerine sıva ve beyaz boya uygulanmış, altta yer alan barok özellikli bezemeler yenilenmiştir (**Görsel 10**).

Görsel 10: Restorasyon Öncesi Kemer ve Beden Duvarı Kalemîşi ve Hat Yazıları
Kaynak: EVBM Arşivi, 1987

c. Beden Duvarı

Çatlak Sorunu: 1989 yılında başlayan restorasyon çalışmaları sırasında, 7 No.lu kubbenin oturduğu duvarda, köşe bölgelerinde ve pencere hatıllarında yoğun çatlaklar tespit edilmiş; mihrap duvarında ise düşeyden 20 cm sapma olduğu ölçülmüştür. Prof. Müfit Yorulmaz da güneybatı cephesinde yer alan kapı ve çevresinde çatlak, eksik ve kırık taşlar olduğunu rapor etmiştir⁵⁶.

Nem Sorunu: Caminin döşeme kotunun, kuzeydoğu cephesinde yer alan Talatpaşa Caddesi kotunun altında kalması nedeniyle döşemede ve beden duvarlarında nem sorunu gözlenmiştir. Oluşan nem, duvar yüzeylerinde yosun, liken gibi mikroorganizmaların gelişmesine yol açmıştır⁵⁷.

Malzeme Sorunu: Yol kotunun yükselmesine bağlı olarak ortaya çıkan nem sorunu, küfeki taşında çeşitli mikroorganizmaların oluşmasına sebep olduğu gibi taşın bünyesine girerek zarar vermiştir⁵⁸.

Bezeme Sorunu: Kubbe ve kemerlerdeki kalem işi bezemelerde olduğu gibi, beden duvarlarında yer alan yazılarda 18. ve 19. yüzyıl onarımlarında üzerinden geçilerek yenilenmiş, ayrıca yeni yazılar eklenmiştir⁵⁹.

d. Mihrap, Minber, Kadınlar Mahfili

Yangın ve depremden etkilenen mihrap, minber ve kadınlar mahfiline ilişkin olarak 1953 yılı sonrasında hazırlanan raporlarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁵⁶ EKVKBKA, 22.00.301.

⁵⁷ EVBMA, 220001154, 20.04.1989 tarihli Eski Cami Onarım Raporu.

⁵⁸ EVBMA, 220001154, 20.04.1989 tarihli Eski Cami Onarım Raporu.

⁵⁹ EVBMA, 220001154, 20.04.1989 tarihli Eski Cami Onarım Raporu.

e. Pencereleler

Restorasyon çalışmaları sırasında gerçekleştirilen raspa sonucunda, pencere nişlerinin üst örtülerinde çatlakların olduğu ortaya çıkmıştır (**Görsel 11**). Ayrıca yangın etkisi nedeniyle pencerelerdeki ahşap hatılların niteliklerini kaybettiği görülmüştür. Beden duvarlarında yer alan pencerelerin kilit taşı hizalarında da çatlaklar tespit edilmiştir.

Görsel 11: Pencere Nişlerinin Üst Örtülerindeki Çatlaklar

Kaynak: T. Canitez, 1999

f. Minare

Minarelerde iklim ve atmosfer koşulları nedeniyle çeşitli bozulmalar meydana gelmiştir. İki şerefeli minarede, profil şeklindeki kuşaklarda ve şerefe altındaki taşlarda kopmalar; kaide kısmında taş kayıpları ve aşınmalar; basamaklarda kırılmalar ve çatlaklar; dış gövdede ve çekirdek kısmında ise çatlak ve derz ayrılmaları tespit edilmiştir⁶⁰ (**Görsel 12**).

Görsel 12: Minare Şerefe Altı Taşlarında Kopma

Kaynak: T. Canitez, 2002

3.1.2. Müdahaleler

a. Kubbe

Çatlakların Onarımı: Restorasyon aşamasında sıvaların kaldırılmasıyla ortaya çıkan çatlakların (**Görsel 13**) onarımında kullanılmak üzere, 14.02.1995 tarihinde Prof. Müfit Yorulmaz tarafından harç karışımının özelliklerini içeren bir rapor hazırlanmıştır. Hasarlı bölgelerde kullanılmak üzere geliştirilen karışımlar arasından 2 numaralı enjeksiyon harcının, fiziksel ve kimyasal özellikleri bakımından özgün malzemeye yapışma

⁶⁰ EVBMA, 220001154.

özelliğine sahip olması ve basınçlı enjeksiyon için gerekli akışkanlığı sağlaması nedeniyle uygun olduğu belirtilmiştir (Tablo 1)⁶¹.

Tablo 1: Harç Karışımı
Kaynak: EVBM Arşivi

Malzeme	Enjeksiyon Harcı 1	Enjeksiyon Harcı 2
Beyaz çimento	700 kg/m ³	400 kg/m ³
Toz kireç	200 kg/m ³	600 kg/m ³
Kum (0.5 mm'den elenmiş)	250 kg/m ³	400 kg/m ³
Tuğla tozu (0.5 mm'den elenmiş)	250 kg/m ³	400 kg/m ³
Su	550 kg/m ³	1000kg/m ³
Akışkanlaştırıcı katkı Behim FM	3.5 kg/m ³	-
KÖSTER KATKISI		
Su bazlı epoksi reçinesi (A+B) bileşenleri		
Birim ağırlık	(22.5+22.5)kg/m ³	
Ortalama basınç dayanımı	1.72 kg/dm ³	1.36 kg/dm ³
	241 kg/cm ²	56 kg/cm ²
	(10 günlük)	(21 günlük)

Görsel 13: Beden Duvarları Üzerinde Görülen Çatlaklar
Kaynak: EVBM Arşivi, 1991

⁶¹ EVBMA, 220001154.

Görsel 14: Onarım Öncesi (Üst) ve Sonrası (Alt)
Kaynak: (üst) EVBM Arşivi, 1991; (alt) T. Canitez, 2000

Deprem etkisiyle kubbelerde oluşan çatlakların yanı sıra kasnaklarda ve kurşun kaplamalarda da çatlaklar ve bozulmalar meydana gelmiştir. Kubbelerin kurşun örtüleri yenilenerek çatlaklardan içeri giren yağmur suları önlenmeye çalışılmıştır. Deprem sonrasında kubbe kasnaklarının çimento harcıyla sıvıldığı tespit edilmiştir. 1989 yılında başlayan restorasyon çalışmalarında ise çimento harç sökülümü; kasnaklarda aşırı erozyona ve kopmalara uğramış taşlar çürütülerek yeniden taş malzeme ile kaplanmıştır (**Görsel 14**).

Nem Sorunu ile İlgili Yapılan Müdahaleler: Kubbe ve duvarlardaki nem sorununun çözümü amacıyla, iç mekânda nem ve ısı değişimlerinin tespitine yönelik çalışmalar başlatılmış; ancak uzun süreli ölçüm gerektirmesi ve uzman ekip çalışmasına ihtiyaç duyulması nedeniyle bu çalışmalar tam sonuca ulaşamadan yarım bırakılmıştır. Kubbelerdeki çatlaklardan sızan yağmur sularını önlemek amacıyla ise kubbelerin dış izolasyonu sağlanmış ve kurşun kaplamaları yenilenmiştir⁶².

Bezeme Sorunu ile İlgili Yapılan Müdahaleler: 1989 yılında başlayan restorasyon çalışmalarında ilk aşama olarak kubbelerin altına iskele kurulmuş ve araştırma raspası yapılmıştır. Araştırma raspası, kubbe yüzeylerinin tamamını kapsayacak şekilde değil, yalnızca bir aks doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Yapılan raspa sonucunda, 1 No.lu kubbe hariç tüm kubbelerin barok bezemelerle kaplı olduğu anlaşılmış; 7 ve 9 No.lu kubbelerde ise barok bezemelerin altında klasik dönem özellikleri taşıyan bezemelerin bulunduğu tespit edilmiştir⁶³.

Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanan raporda⁶⁴, özgün bezemesini yitirmiş ve farklı dönemlere ait bezeme programlarını bünyesinde barındıran tarihî bir yapıda, bezemelerin taşıdığı tarihî belge değerinin korunmasının önemi vurgulanmıştır. Raporda, sağlamaştırma ve mevcut durumun

⁶² EVBMA, 220001154.

⁶³ EVBMA, 220001154, 20.04.1989 tarihli Eski Cami Onarım Raporu

⁶⁴ EVBMA, 220001154, 1991 tarihli Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığında hazırlanan "Edirne Eski Cami Bezemeleri Restorasyonu ile İlgili Rapor".

yerinde muhafaza edilmesi yaklaşımının uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Üst örtüde taşıyıcı sistem hareketlerine bağlı çatlaklar tespit edilmiş; bu çatlakların sürekli hareket göstermemesi nedeniyle onarımlarda dikiş yöntemi uygulanmıştır. Örtüdeki en önemli sorunun rutubet olduğu, kurşun kaplamanın bakımsızlığı sebebiyle bezeme altı harcının tamamen çözümlenerek yer yer döküldüğü rapor edilmiştir. Bu durumun mevcut görünen bezemelerin korunmasını güçleştirdiği, ayrıca bu bezemelerin altta yer alan daha nitelikli bezemeleri gizlediği ifade edilmiştir. Raporun devamında, yapıda özgün erken 15. yüzyıl niteliği taşıyan bir bezemeye rastlanmadığı; 1, 3, 4, 5, 6, 7 ve 9 No.lu kubbelerde 16. yüzyılın ikinci yarısına ait özellikler gösteren ancak oldukça tahrip olmuş bezemelerin bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1 ve 3 No.lu kubbelerde sınırlı bir alanda, üslupsal özelliği saptanamayan, 18. ya da 19. yüzyıla tarihlenebilecek, kıtıkli kireç harcı üzerine yapılmış bir bezeme katmanının varlığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra, çizgi aşamasında kalan birkaç desen gibi başlanıp terkedilmiş süsleme denemelerinin bulunduğu da tespit edilmiştir. Raporda ayrıca, 16. yüzyıl bezemesinin kıtıkli kireç harcı ile kapatılarak 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başına tarihlenebilecek eklektik üslupta yeni bir bezeme katmanı oluşturulduğu belirtilmiştir. Estetik niteliği ve yapı ile uyumu tartışmalı olmakla birlikte, bu bezeme katmanının yapı tarihinin belirli bir dönemini belgelemesi açısından tarihî öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Aynı özellikleri taşıyan bir bezemenin mihrapta da bulunduğu raporda yer almaktadır. Raporda ayrıca, 1987 yılı restorasyonu sırasında 6, 7 ve 9 No.lu kubbelerde başlatılıp yarım bırakılan çalışmalarda alçı siva ve badana üzerine 16. yüzyıl bezemelerinin niteliksiz kopyalarının uygulandığı tespit edilmiş olup restorasyonun tümel sonucu göz önünde bulundurularak bu uygulamaların kaldırılmasının daha uygun olacağı rapor edilmiştir (**Görsel 15**)⁶⁵.

Görsel 15: 6 No. lu Kubbede Raspa Çalışması

Kaynak: EVBM Arşivi, 1987

Kubbe bezemelerinin durumu tespit edildikten sonra yapılması gerekenlerle ilgili olarak da bir rapor hazırlanmıştır⁶⁶. Raporda, 1987 yılında 6, 7 ve 9 No.lu kubbelerde yapılan raspa sonucu ortaya çıkan bezemenin yanlış yorumuna dayanan alçı ve badana üzerine yapılmış bezemenin kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. Bunun altındaki bezemenin uygulama sırasında tahrip edilmediyse dikkatle korunarak temizlenmesi, tahrip edilmişse cami bezemesinin tümü için alınacak kararlara uygun şekilde restore edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bırakılan örneklerin sıvalarının sağlaştırılıp temizlenmeleri ve korunmalarının sağlanması,

⁶⁵ EVBMA, 220001154, 1991 tarihli Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığında hazırlanan “Edirne Eski Cami Bezemeleri Restorasyonu ile İlgili Rapor”.

⁶⁶ EVBMA, 220001154, 1991 tarihli Prof. Dr. Doğan Kuban başkanlığında hazırlanan “Edirne Eski Cami Bezemeleri Restorasyonu ile İlgili Rapor”.

klasik üslupta raspadan sonra ortaya çıkarılan desenlerin Prof. Dr. Emine Caner’in ekli raporunda belirtilen çalışma ile sıvası konsolide edilerek temizlenmesi gerektiği rapor edilmiştir.

Caner’in hazırlamış olduğu “Bezemeli Sıva Tabakalarının Korunması ve Yüzey Temizliği” ile ilgili raporda (1991) “onarım çalışmalarında ortaya çıkarılan ilk dönem bezemeleri ile belirli yerlerde kalan daha geç dönem bezemelerinin az bilinen malzeme teknolojisi tarihimiz için değerli örnekler olduğu, bu sebeple koruma tekniklerinin belirlenmesi için çalışmalar gerektiği” belirtilmektedir. Ayrıca sıva tabakalarının nem sorunu yüzünden yeni sıvadaki tabakaya bağlanma niteliğini kaybettiği, bu sebeple düşmeye yüz tutan ve bozulmuş olan bezeme tabakalarının duvar resmi koruma teknikleriyle sabitleştirilmesinin gerektiği de ifade edilmektedir⁶⁷.

Bezeme temizliğine yönelik yöntem ve malzemenin tespiti amacı ile Sanat Tarihçi Birgül Biktimir ve Heykeltraş İnci Durak, 15.09.1992 tarihinde hazırladıkları raporda, kubbe iç yüzeyinin lissapol veya arap sabunu ile temizlenmesini, yeni bir zemin yapmak için eski zeminde açılan çentiklerin orijinal malzemesi ile etraflarına zarar vermeyecek şekilde alçı spatülleri ile doldurulmasını, eksik kısımların konturlarının çekilmesini, diğer kısımların konturlarının ise gerektiği yerde tamamlanmasını önermişlerdir⁶⁸. Desenlerin içlerindeki renklerin ise analiz neticesinde saptanan boyalar ile yapılması, uygulamada yakından bakıldığında restore edilmiş olan yerlerin anlaşılması, uzaktan bakıldığında ise bir bütün olarak görülmesinin sağlanması, barok desenlerin sağlam bölümlerinin yerinde korunması gerekliliği rapor edilmiştir. 10.02.1993 tarih ve 1333 sayılı EKVKBK kararında, temizliğe önce arap sabunu ile başlanması ve deneme sonuçlarının raporları alındıktan sonra temizlik işlemine devam edilmesi kararı verilmiştir. Kubbe bezemelerinin restorasyonu sırasında, sıva tabakaların dokunulduğunda dökülmeleri sonucu altta, kısmen ortaya çıkan özgün bezemenin korunmasına karar verilmiş ve uygulama buna göre gerçekleştirilmiştir. EKVKBK’nin 27.03.1998 tarih ve 4616 sayılı kararı ile 3 ve 6 No. lu kubbelerin iç yüzeyinde yapılmakta olan temizleme sonucu ortaya çıkan özgün kalem işlerinin korunmasına, dokusu tahrip olan kısımların ise yenilenmesine karar verilmiştir⁶⁹ (Tablo 2).

Tablo 2: Kubbe Kalemîşi Bezemeleri-Restorasyon Öncesi ve Sonrası⁷⁰

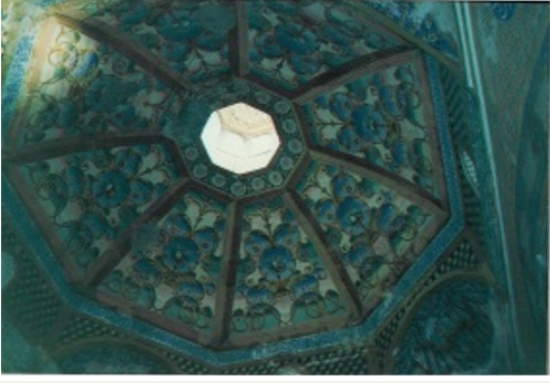

⁶⁷ EVBMA, 220001154, 1991 tarihli Prof. Dr. Emine Caner tarafından hazırlanan “Bezemeli Sıva Tabakalarının Korunması ve Yüzey Temizliği”.

⁶⁸ EKVKBKA, 22.00.301.

⁶⁹ EVBMA, 220001154.

⁷⁰ Restorasyon öncesine ait görseller EVBM Arşivinden temin edilmiştir; restorasyon sonrası görseller ise yazara aittir.

2 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

2 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

3 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

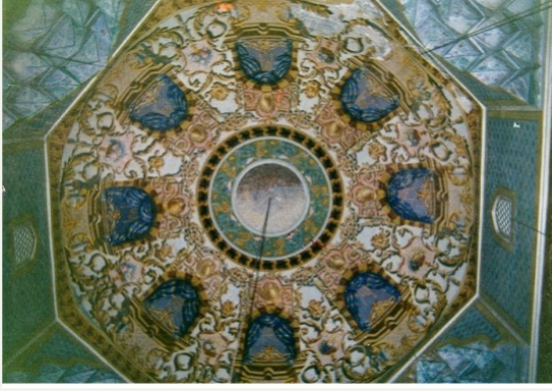
3 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

4 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

4 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

5 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

5 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

6 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

6 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

7 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

7 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

8 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

8 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

9 No.lu kubbe (restorasyon öncesi, 1989)

9 No.lu kubbe (restorasyon sonrası, 2024)

b. Kemer:

Çatlak Onarımı: Restorasyon aşamasında 5, 8 ve 9 No.lu kubbe kemerlerinde sıvalar döküldükten sonra büyük çatlakların bulunduğu ve bu çatlakların önceki onarımlarda çimento harçlı sıvayla kapatıldığı tespit edilmiştir. Onarım amacıyla kullanılan çimento harcının, zamanla tuğla yüzeylerde büyük parçalar hâlinde kopmalara sebep olmuştur. Restorasyon çalışmaları kapsamında zemin kazısı yapılmış ve kazı sonucunda deprem nedeniyle düşmüş olan kemer parçaları ortaya çıkarılmıştır⁷¹.

1998 yılında kemer üstü üçgenler, kemer alınları ve kemer altlarında sıva raspası yapılmış; horasan harcıyla dolgu yapılan derin çatlaklara su bazlı epoksi harç uygulanmıştır⁷².

Nem Sorunu ile İlgili Yapılan Müdahaleler: Kurşun kaplamanın yenilenmesi ve kubbe çatlaklarının sağlaştırılmasıyla nem sorunu giderilmiştir.

Malzeme Sorunu ile İlgili Yapılan Müdahaleler: Mevcut çatlaklardan ve kurşun kaplamalardan sızan yağmur suları nedeniyle zarar gören harç ve tuğla malzeme, nem sorunu giderildikten sonra horasan harcı kullanılarak sağlaştırılmıştır⁷³.

Bezeme Sorunu ile İlgili Yapılan Müdahaleler: Prof. Dr. Doğan Kuban ve beraberindeki heyet tarafından hazırlanan raporda, kemerlerin kubbelerle birlikte değerlendirilmesi ve bezemelere yönelik müdahale

⁷¹ EVBMA, 220001154, 20.06.1999 tarihli Kontrollük Raporu.

⁷² EVBMA, 220001154, 1998-1999 Yılları Kontrollük Raporları.

⁷³ EVBMA, 220001154, 13.03.1998 tarihli Kontrollük Raporu.

kararlarının bütüncül bir anlayışla ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda kubbelerde benimsenen bezeme yaklaşımı, kemerlerde de uygulanmıştır (Görsel 16).

Görsel 16: Ana Mekân-Restorasyon Öncesi (sol) ve Sonrası (sağ)

Kaynak: (sol) EVBM Arşivi, 1991; (sağ) T. Canitez, 2024

c. Beden Duvarları

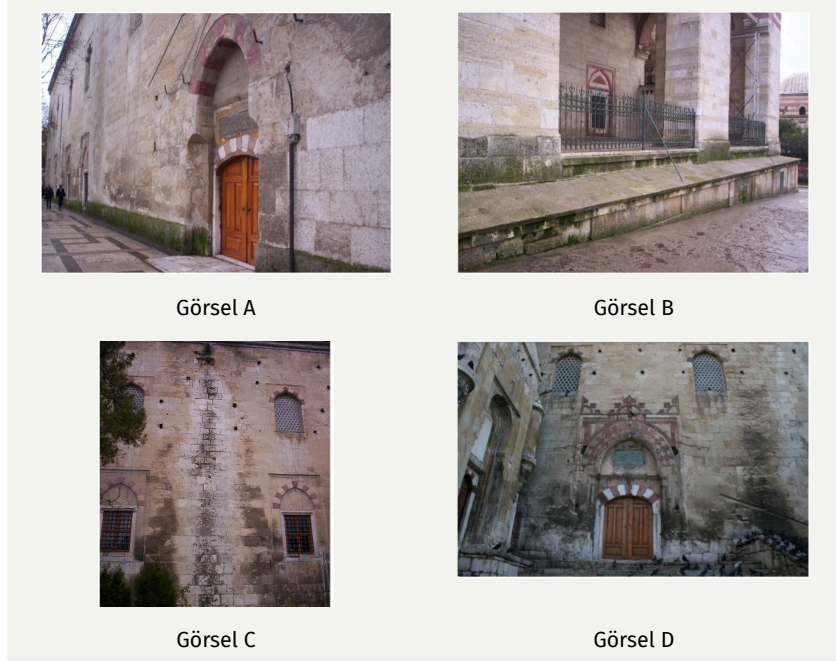
Çatlakların Onarımı: Prof. Müfit Yorulmaz’ın 1997 yılında yaptığı tespitler sonucu hazırladığı onarım raporunda, dış cephedeki eksik taş ve profillerin, mümkünse özgün taşın aynısı ya da çok benzeri bir doğal taş veya benzer özellikte imal edilecek bir yapay taşla tamamlanması önerilmektedir. Tamamlama işleminin ardından, yüzeylerin iklim etkilerine karşı korunması amacıyla, denenmiş ve taşın nefes almasına imkân tanıyan renksiz, şeffaf bir malzeme ile tüm dış cephenin kaplanması tavsiye edilmiştir⁷⁴. Ancak bu önerilere yönelik herhangi bir uygulama gerçekleştirilmemiştir. Uygulamada çatlaklara su bazlı epoksi harç enjekte edilmiş, daha büyük boyutlu çatlaklarda ise dikiş yöntemi uygulanmıştır (7 No. lu kubbeyi taşıyan duvarda)⁷⁵.

Mihrap duvarında düşeyden sapma miktarı artmadığından dolayı herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

Nem Sorunu ile İlgili Yapılan Müdahaleler: Yapıdaki nem sorununun kaynağı, üst örtü kurşun kaplamalarının niteliğini kaybetmiş olması ve drenaj sistemindeki aksaklıklardır. Üst örtü kurşunları yenilenmiş olmakla birlikte, drenaj sistemine yönelik kapsamlı bir müdahalede bulunulmamıştır. Çörtenlerden akan sular, rüzgârın da etkisiyle duvar yüzeylerinde çiçeklenmelere ve yüzey bozulmalarına yol açmaktadır. Yağmur sularını duvar yüzeyinden uzaklaştırmak amacıyla çörtenler uzatılmış ancak bu uygulama sorunu tamamen ortadan kaldıramamıştır (Görsel 17).

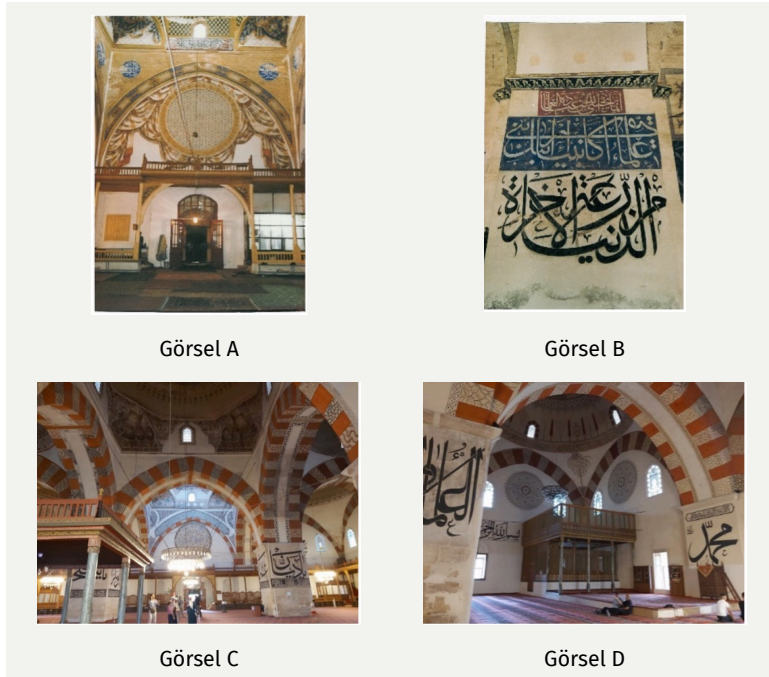
⁷⁴ EKVKBKA, 22.00.301.

⁷⁵ EVBMA, 220001154, 1998-1999 Yılları Kontrollük Raporları.

Görsel 17: a. Kuzeydoğu Cephesi, b. Kuzeybatı Cephesi, c-d. Güneybatı Cephesi
Kaynak: T. Canitez, 2000

Duvar Hat Yazıları ile İlgili Yapılan Müdahaleler: Duvarlardaki kalem işi bezemelere yönelik olarak öncelikle araştırma raspaları yapılmış, raspa sonucuna göre de bezemeler yenilenmiştir. Beden duvarlarındaki hat yazıları da raspa edilerek alttan çıkan yazılar tamamlanmıştır⁷⁶ (Görsel 18).

Görsel 18: a-b. Restorasyon Öncesi Beden Duvarları ve Ayaklar Üzerindeki Hat Yazıları (EVBM Arşivi, 1991) c-d. Restorasyon Sonrası Duvar ve Ayaklardaki Hat Yazıları
Kaynak: T. Canitez, 2024

⁷⁶ EVBMA, 10.12.1997, 15.12.1998, 19.03.1999 ve 20.09.1999 tarihli Kontrollük Raporu

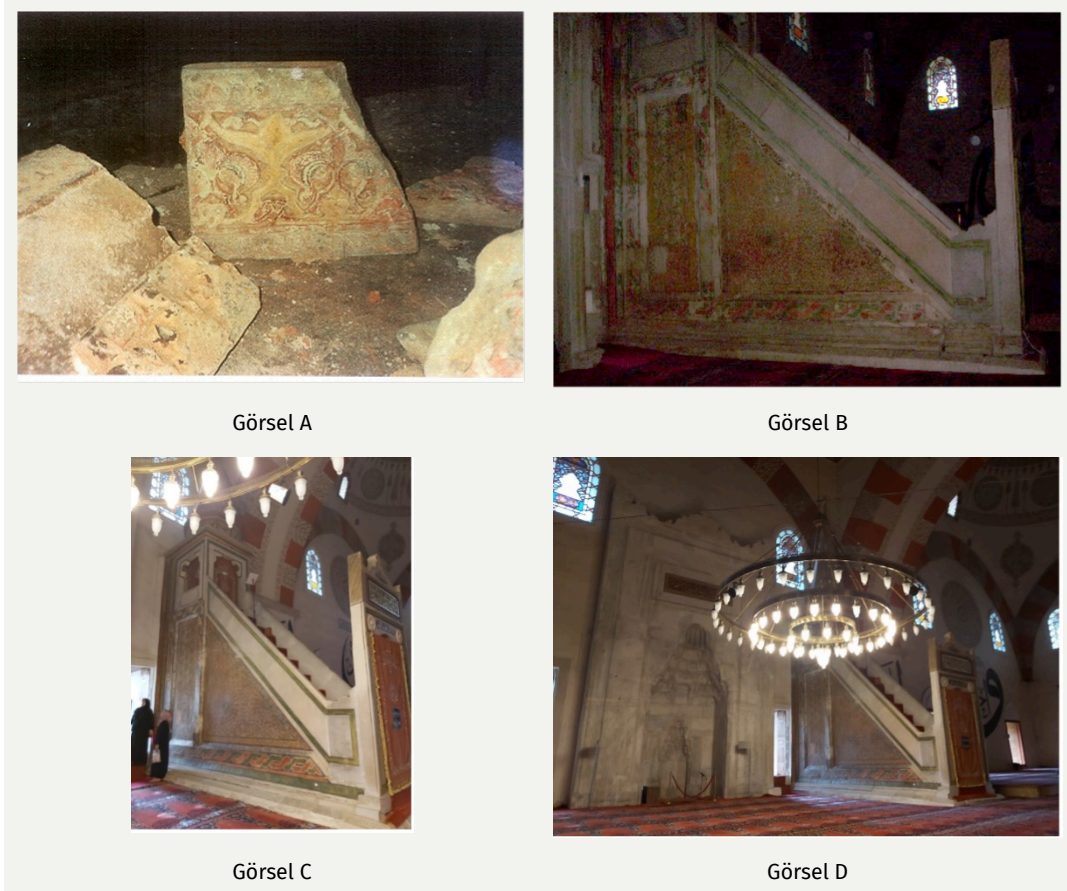
Malzeme Sorunu ile İlgili Yapılan Müdahaleler: Zeminden kaynaklanan nemin etkisiyle özellikle kuzey-doğu cephesinde oluşan yosun, liken vb. mikroorganizmalar taş malzemede bozulmalara yol açmaktadır. 1989 yılı restorasyonu kapsamında bu soruna yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

d. Pencereler, Mihrap, Minber ve Kadınlar Mahfili

EKVKBK’nin 25.06.1998 tarih ve 4757 sayılı kararı ile uygun görülen alçı içlik pencere tasarımları uygulanmış; pencere nişlerinin üst örtülerinde tespit edilen çatlaklar onarılmıştır (**Görsel 19**). Ayrıca mihrabın eksik bölümleri ile zemin kazısı sırasında ortaya çıkarılan minbere ait parçalar, ait oldukları yerlerde kullanılarak tamamlanmıştır (**Görsel 20**).

Görsel 19: Pencere Nişlerinin Üst Örtüleri
Kaynak: T. Canitez, 2002

Görsel 20: a. Minbere Ait Parça, 1999 b. Minber, 2002 c. Minber, 2024 d. Mihrap ve Minber, 2024
Kaynak: T. Canitez arşivi

e. Döşeme

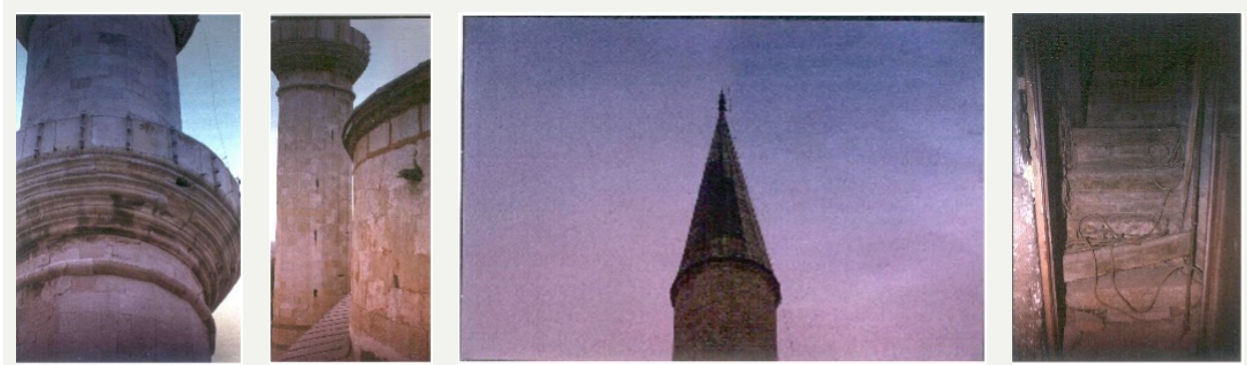
Yapılan zemin kazısı sonucunda özgün zemin kotuna ulaşılmış ve orijinal döşeme kaplamasının şeşhane tuğla olduğu tespit edilmiştir (**Görsel 21a**). EKVKBK’nin 23.12.1999 tarih ve 5821 sayılı kararı ile döşeme kaplamasının yenilenmesine, horasan harcı ile yapılacak tesviye şapının üzerine 33×33 cm ölçülerinde delikli tuğla uygulanmasına karar verilmiş ve bu uygulama gerçekleştirilmiştir (**Görsel 21b**). Son cemaat yerindeki mermer döşeme kaplamasının ise özgün olduğu belirlenmiştir (**Görsel 21c**).

Görsel 21: a. Özgün Şeşhane Tuğla, b. Kare Döşeme Kaplaması c. Son Cemaat Yeri Döşeme Kaplaması
Kaynak: T. Canitez 2000

f. Minare

1997 yılında Prof. Müfit Yorulmaz tarafından yapılan incelemeler sonucunda hazırlanan “Eski Cami’de ve Minaresinde Bulunan Strüktürel Bozulmalar, Onarım ve Güçlendirme ile İlgili Rapor”da, yapıda tespit edilen bozulma alanları “Minarelerdeki Bozulmalar” başlığı altında değerlendirilmiştir. Raporla, tek şerefeli minarede bazı taşların tamamen, bazılarının ise kısmen yerlerinden çıkarılarak uygun nitelikte yeni taş malzemesi ile değiştirilmesi önerilmektedir. Bu yöntemin özellikle dış gövdede ve basamaklarda çatlakların içinden geçtiği ya da koparak eksilmiş taşlar için uygulanmasının uygun olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık, minarenin iç çekirdeğinde veya merdivenin dış yüzeyindeki derzleri izleyen çatlakların ise epoksili harç kullanılarak ve basınç yöntemiyle doldurulmasının daha doğru bir müdahale olacağı ifade edilmiştir. Raporla ayrıca şerefe korkuluklarının yenilenmesi; bağlantı elemanı olarak kurşunla tespit edilen paslanmaz çelik kenet ve pimlerin kullanılması tavsiye edilmiştir⁷⁷. Ancak 1989–2002 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları kapsamında minarelerde herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır (**Görsel 22**).

Görsel 22: Tek Şerefeli Minarede Çatlak ve Taş Kopmaları
Kaynak: T. Canitez 2002

⁷⁷ EKVKBKA, 22.00.301.

1989–2002 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları kapsamında kubbe, kemer ve beden duvarlarında bulunan mevcut çatlaklar onarılmış; kubbe ve kemer bezemeleri tamamlanmış, beden duvarlarındaki hat yazıları yazılmıştır. Pencerelerin ahşap çerçeveleri ile daha üst kotlarda yer alan alçı içlik pencereler yeniden yapılmıştır. Kubbe üst örtüsündeki bozulan kurşun kaplamalar tamamlanmış, kubbe kasnaklarındaki hasarlı taşlar çürütme yöntemiyle onarılmıştır. Zemin kazısı yapılarak özgün döşeme kotuna inilmiştir. Aşırı nem nedeniyle zarar görmüş olan şeşhane tuğla döşeme yerine kaplama malzemesi olarak kare tuğla uygulanmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen uygulamalar büyük ölçüde yapının iç mekânına yönelik olmuş; dış beden duvarları ve minarelerde herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. 2002 yılında yerinde yapılan gözlemler sonucunda aşağıdaki sorunlar tespit edilmiştir:

- Minarelerin şerefe altlarında taş kopmaları bulunmaktadır.
- Yol kotunun yükselmesine bağlı olarak yapının zemininde ve özellikle güneybatı cephesinde nem sorunu devam etmektedir.
- Motorlu taşıtlardan kaynaklanan egzoz gazları ve hava kirliliği nedeniyle tüm cephelerde kir ve is birikimi gözlenmektedir.
- Çörttenlerden akan sular taş yüzeylerde aşınmalara ve derzlerde boşalmalara sebep olmuştur. Boşalan derzlere rüzgârla taşınan toprak ve tohumların yerleşmesi sonucunda bitkisel oluşumlar görülmektedir.

3.2. 2007-2009 Yılı Onarımı

Bu dönemde gerçekleştirilen onarımlar kapsamında, yapıda daha önce tespit edilen sorunlara yönelik olarak hazırlanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, EKVKBK’nin 15.03.2007 tarih ve 1317 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Ardından 06.07.2007 tarih ve 11519 sayılı kararla restorasyon müdahale paftası uygun bulunmuş ve restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda, öncelikle kubbe kasnaklarındaki çimento esaslı sıvalar kaldırılmış, mevcut çatlaklar onarılmış ve kubbe kurşun kaplamaları yenilenmiştir (**Görsel 23a**). Caminin özellikle güneybatı cephesinde çörttenlerden akan suların taş yüzeylerde yol açtığı aşınma, rutubet ve bitkilenme sorunlarını gidermek amacıyla çörttenler uzatılarak su tahliyesi için zincir yerleştirilmiş; bozulan taşlar çürütme yöntemiyle onarılmıştır (**Görsel 23b**). Cephelerde ve iki şerefeli minarenin gerekli görülen bölümlerinde hasarlı taşlar yenilenmiştir (**Görsel 23c-d-e-f**). Ayrıca son cemaat yeri betonarme gergileri ahşapla değiştirilmiştir (**Görsel 23g**). Talat Paşa Caddesi’ne bakan kuzeydoğu cephesinde drenaj sistemi uygulanmış olmakla birlikte, günümüzde zemin kotuna yakın seviyelerde yer alan taş yüzeylerde yosunlanma, liken ve mikroorganizma oluşumunun devam ettiği gözlenmektedir (**Görsel 23h-ı**).

Görsel A

Görsel B

Görsel C

Görsel D

Görsel E

Görsel F

Görsel G

Görsel H

Görsel I

Görsel 23: a. Kubbe Kasnak, b. Çörtten, c. Güneybatı Cephesi, d. Güneybatı Girişi, e. İki Şerefeli Minare, f. Kuzeybatı cephesi, g. Son Cemaat Yeri, h. Kuzeydoğu Giriş Saçacağı, ı. Kuzeydoğu Cephesi

Kaynak: T. Canitez 2024

Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen 2008-2009 yılı restorasyonu ile kubbelerin ve abdestliklerin kurşun örtüsü yenilenerek (**Görsel 24**) kubbe alemleri değiştirilmiş, minareler onarılmış, iç ve dış aydınlatmalar elden geçirilmiştir. Edirne Müzesinde bulunan 1865 tarihli onarım kitabesi yerine takılmış,

kitabelerin altın varakları yenilenmiş, ahşap pencere doğramaları ve aydınlatma feneri yeniden yapılmıştır (Görsel 25). Sebildeki yağlı boya temizlenerek bozulan ahşapları değiştirilmiştir.

Görsel 24: a. Sebilin Onarım Aşaması, b. Onarım Sonrası

Kaynak: T. Canitez, 2009-2024

Görsel 25: Kitabelerin Yenilenen Altın Varak Yazıları a. Güneybatı Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe, b. Son Cemaat Yeri Kapısında Bulunan Kitabe

Kaynak: T. Canitez, 2024

EKVKBK'nin 19.08.2009 tarih ve 2683 sayılı kararıyla, mermer minberin onarılması ve üzerindeki boyaların raspalanarak temizlenmesi ile müezzin mahfili ahşap tavanının yenilenmesine karar verilmiş ve bu karar uygulanmıştır. Hünkâr mahfili ve müezzin mahfilindeki yağlı boyalar temizlenmiş; 18. yüzyıla ait Edirnekârî bezemeler ortaya çıkarılarak yenilenmiştir (Görsel 26).

Görsel 26: a. Hünkâr Mahfili, b. Müezzîn Mahfili, c. Müezzîn Mahfili Tavanı, d. Minber
Kaynak: T. Canitez, 2024

Sonuç

Eski Cami, Edirne’de Osmanlı Dönemi’nden günümüze ulaşan en eski anıtsal yapıdır. 15. yüzyılın başlarından günümüze uzanan yaklaşık 600 yıllık yaşam süreci içerisinde birçok afete maruz kalmış; ancak gerçekleştirilen onarımlar sayesinde varlığını günümüze kadar sürdürebilmiştir. Osmanlı Dönemi’nde yapılan onarımlarda, inşa tekniğinde köklü bir değişikliğe gidilmemiş; yıkılan ya da zarar gören bölümlerin aynı geleneksel yapım teknikleriyle yeniden inşa edilmesi tercih edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleştirilen 1924, 1934, 1953 ve 1966 yılı onarımlarında çağdaş koruma ilkelerinin yeterince yansıtılmadığı görülmekle birlikte, uygulamalarda bilimsel yöntemlerden yararlanılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1987 yılında başlayarak 2002 yılına kadar devam eden restorasyon sürecinde ağırlıklı olarak bezeme onarımları gerçekleştirilmiş; çalışmaların her aşaması belgelenmiş ve süreç, uzman raporları doğrultusunda yürütülmüştür. Ancak bu onarımlarda geç dönem bezemeleri ve yazıları korunmamış; daha erken dönem bezemeleri taklit edilerek “belli bir döneme dönme” ya da “aslına uygun restorasyon yapma” yaklaşımı ön plana çıkarılmıştır. Böylece farklı dönemlere ait kalem işi bezemelerin birer tarihî belge niteliği taşıdığı gerçeği göz ardı edilmiş ve üslup birliğini sağlama anlayışının tercih edildiği görülmüştür. Bu dönemde 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlükte olmakla birlikte, şartnameler, hak edişler ve kesin kabul raporlarında onarımlara ilişkin bilgiler yer almış; ancak yapıya yönelik kapsamlı bir koruma projesi hazırlanmadığından, müdahalelerin yapının hangi bölümlerinde ve ne ölçüde gerçekleştirildiği belgelenememiştir.

2007 yılı restorasyon çalışmalarına başlanmadan önce, yapıya ilişkin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile gerekli teknik raporlar ilk kez hazırlanmıştır. Bu gelişme, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na 2004 yılında eklenen “tescilli taşınmaz kültür varlıklarının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması ile uygulama aşamalarında restoratör mimar veya mimarın bulunması zorunludur”⁷⁸ hükmünün (14.07.2004 tarih ve 5226/9 sayılı değişiklik) yürürlüğe girmesi sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca 2004 yılından itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ihale edilen restorasyonlarda “bilimsel kurul oluşturma” koşulunun getirilmesi, bu sürecin daha sistemli ve bilimsel bir zeminde yürütülmesine önemli katkı sağlamıştır.

2007 yılı restorasyonunda, yapıda 1980’li yıllardan itibaren varlığını sürdüren sorunlara yönelik kapsamlı müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda kubbe, kubbe kasnakları ve kemerlerdeki çatlaklar onarılmış; kurşun üst örtü yenilenmiş; dış beden duvarlarında özellikle çörtlen hizalarında akan suların neden olduğu yüzey bozulmalarını önlemek amacıyla çörtlenler uzatılmıştır. Ayrıca önceki onarımlarda uygulanmış olan çimento esaslı sıvalar kubbe kasnaklarından ayıklanarak özgün nitelikte harç ve taş malzemeler kullanılmıştır. Bu onarımda yapısal sağlamlaştırmaya öncelik verilmesi ve çimento kullanımının geleneksel yapılara verdiği zararların fark edilerek uygun müdahalelerin geliştirilmesi, koruma anlayışı açısından önemli bir ilerleme olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Dönemi’nde dinî bir simge olarak işlevini sürdürebilmesi amacıyla sürekli bakım ve onarımlarla biçimsel bütünlüğü korunmaya çalışılan Eski Cami’de gerçekleştirilen koruma uygulamaları, çoğu zaman koruma projelerinin hazırlanmamış olması ve yeterli teknik denetimin sağlanamaması nedeniyle istenilen düzeyde başarılı olamamıştır. Gelecekte yapının korunmasının sürekliliği açısından periyodik bakım çalışmalarının düzenli olarak yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca onarım öncesi ve sonrası belgeleme süreçlerine özen gösterilmeli; gerçekleştirilen uygulamalar, ilgili koruma kurulu kararlarıyla birlikte sayısal ortamda kayıt altına alınarak erişime açılmalıdır. Bunun yanında, yapılan onarım uygulamalarının bilimsel bir yayınla sonuçlandırılması, kuramsal ve mesleki birikimin devamlılığı açısından önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Teşekkür	Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğüne belge ve fotoğrafların kullanımına izin verdiği için teşekkür ederim.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.
Acknowledgement	I would like to thank the General Directorate of Foundations for permission to use the documents and photographs.

Yazar Bilgileri	Tülay Canitez
Author Details	¹ Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Edirne, Türkiye
	 0000-0003-1011-2789 tulaycanitez@trakya.edu.tr

⁷⁸ “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”.

Kaynakça | References

- Abdurrahman Hıbrî Efendi. *Enisül Müsamirin-Edirne Tarihi*. Çev. Ratip Kazancıgil. Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.
- Ahmed Bâdî Efendi. *Riyâz-ı Belde-i Edirne*. Haz. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayını, 2014.
- Ahmet Refik. *Mimar Sinan*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2012.
- Ahunbay, Zeynep. *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*. İstanbul: YEM Yayınları, 2019.
- Akçıl Harmankaya, Nesrin Çiçek. "Thoughts on Application of Minaret with Fountain of Old Mosque in Edirne." *Turkish Studies* 13/10 (2018): 1-19. Erişim 7 Nisan 2025. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13408>.
- Akçıl, Nesrin Çiçek. "Ulu Camii-Edirne Eski Camii." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 97-98.
- Aslanapa, Oktay. *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403- 1451)*. Haz. İbrahim Aydın Yüksel ve İbrahim Numan. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2014.
- Baysal, Ali Fuat. *Yazı ve Tezvinatıyla Edirne Eski Cami*. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2014.
- Çal, Halit. "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atikâ Nizamnâmeleri." *Vakıflar Dergisi* XXXVI, (1997): 391-400.
- Cengiz, Hasan Ali. *1746 Edirne Yangını Harik-i Kebir*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Coşkun, Burcu Selcen ve Demet Binan. "Cumhuriyet Dönemindeki Koruma ve Onarım Süreçlerine İstanbul'daki Anıtsal Yapılar Üzerinden Bir Bakış." [Tasarım + Kuram] (Mayıs 2013), 103-126. Erişim 25 Mart 2025. <http://DOI:10.23835/tasarimkuram.240900>.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A.[DVNSMHMd.], nr. 7-1006, 07 Ramazan 975 [5 Mart 1568].
- Demiriz, Yıldız. "Edirne Camilerinde Kalem İşleri." *Edirne Serhattaki Payitaht*. Haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 373-380
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi (EKVKBKA). Dosya No: 22.00.301.
- Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (EVBMA), Dosya No: 220001154
- Eyice, Semavi. "Edirne." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, 431-435.
- Gökbilgin, M.Tayyib. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.
- ICOMOS. "Carta del Restauro, 1931." Erişim 22 Mart 2025. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf.
- ICOMOS. "Venedik Tüzüğü 1964." Erişim 22 Mart 2025. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- İnalçık, Halil. "Edirne'nin Fethi (1361)." *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965, 137-159.
- Karamağaralı, Beyhan. "Edirne Eski Camiini Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri." *Vakıflar Dergisi* IX (2006): 332-334.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, 2007.
- Peremeci, Osman Nuri. *Edirne Tarihi*. İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu, 1940.
- Rıfat Osman. *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*. Sad. Ülkü Ayan Özsoy. Ankara: T.C.Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.
- Tanman, Baha. "Edirne'de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında." *Edirne Serhattaki Payitaht*. Haz. Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 325-352.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu." Erişim 28 Mart 2025. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2863&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Yetkin, Suut Kemal. *Türk Mimarisi*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1970.

